Je filosofie „mrtvá“?

Stephen Hawking otevírá svou novou knihu *The grand design*, napsanou spolu s L. Mlodinowem (Bantam Books, 2010; do češtiny byla přeložena jako *Velkolepý plán*, Dokořán, 2011), následující pasáží:

> Každý z nás existuje jenom po krátký čas a za tu dobu prozkoumá pouze malou část celého vesmíru. Avšak lidé jsou zvláštním živočišným druhem. Divíme se, hledáme odpovědi. Lidé, kteří žijí v tomto širém světě, který je někdy příjemný a někdy krutý, a kteří se dívají na nesmírné nebe nad sebou, si vždy kladli spoustu otázek: Jak můžeme porozumět světu, ve kterém se nacházíme? Jak se vesmír chová? Jaká je povaha skutečnosti? Odkud to všechno pochází? Potřeboval vesmír nějakého stvořitele? Většina z nás netráví většinu svého času hloubáním nad takovými otázkami, ale téměř všichni nad nimi hloubáme alespoň někdy. Tradičně jsou to otázky pro filosofii, ale filosofie je mrtvá. Filosofie neudržela krok s moderním vývojem vědy, zvláště fyziky. Nositeli naší pochodně objevování v našem pátrání po poznání se stali vědci.

Věta, že „filosofie je mrtvá“ samozřejmě nadzvedla mnoho filosofů. Zadáte-li do Googlu slova *Hawking philosophy dead*, vyvalí se na vás vodopád reakcí domáhajících se toho, že filosofie je živá a zdravá; celé to dělá dojem rozpíchaného vosího hnízda. Jasně, my filosofové máme pocit, že se mořím a v potu tváře řešíme problémy, a pak přijde někdo a řekne nám, že jsme jenom zombie? A kdyby jenom „někdo“ - Stephen Hawking je intelektuální autorita, jejíž slova se nedají brát na lehkou váhu. Tak jsme naštvaní.

Tady bych rád předvedl jenom malý vzorek reakcí. John Haldane, profesor filosofie na univerzitě v St. Andrews, tak jako mnozí jiní konstatuje (*First Things - http://www.firstthings.com/article/2010/12/philosophy-lives*), že autoři *Velkolepého plánu* filosofii ve skutečnosti nejenomže nepohřbili, ale sami se nadšeně do filosofie pustili:

> Přestože když uvádějí svou představu o fundamentálním fyzikálním výkladu vesmíru, M-teorii, tito autoři oznamují smrt filosofie, sami nedokážou odolat tomu, aby se pustili do zjevného filosofování o povaze teorií a jejich vztahu ke skutečnosti. Když píší o paradoxech vyvěrajících z kvantové fyziky, používají to, čemu říkají „realismus závislý na modelech“, což je založeno na „myšlence, že naše mozky interpretují vstup z našich smyslových orgánů tak, že tvoří model světa“. ... Nenahrazují filosofii vědou. Ve skutečnosti jejich diskuse ukazuje, že ve své nejabstraktnější poloze opouští teoretická fyzika běžnou empirickou vědu a vstupuje do sféry filosofie, kde se jí může stát, že bude vyvrácena rozumem. ... Jak si

> Hawking a Mlodinow, zdá se, sem tam uvědomují, filosofie vůbec není mrtvá, zabitá vědou, protože nejhlubší argumenty v této oblasti nejsou vědecké, ale filosofické.

Zdá se mi, že tohle ovšem nestaví Hawkingově a Mlodinowově *filosoficidě* do cesty dostatečnou hráz. Myslím, že to, že fyzika v jejich podání přerůstá do něčeho jako filosofie, by třeba i připustili - jejich výrok o smrti filosofie lze interpretovat tak, že filosofie zemřela *jako obor* a že to, co dříve dělali filosofové, dnes dokážou dobře dělat jenom vědci (zatímco filosofové plácají nějaké své nesmysly).

Pokud bychom chtěli ukázat, že nejenom filosofie, ale i filosofové k něčemu jsou, museli bychom prokázat, že filosofii nelze nechat na pospas vědcům, protože ti ji dobře dělat neumějí. O to se pokouší například Paul Thagard, profesor filosofie na univerzitě ve Waterloo (*Psychology Today - http://www.psychologytoday.com/blog/hot-thought/201011/is-philosophy-dead*):

> Dnes již přežitý filosof, v jehož závěsu se Hawking a Mlodinow nevědomky ocitají, je Immanuel Kant, který se pokusil ukázat, že skutečnost je nezávislá na mysli. Ten, zděšen způsobem, jakým osvícenečtí filosofové jako David Hume ohrožovali jeho milované hodnoty náboženství, nesmrtelnosti a svobodné vůle, rozpracoval názor, že nemůže existovat poznání věcí o sobě, protože veškerá zkušenost je filtrována schématy. Tento názor je předchůdcem názoru, že veškeré poznání je založené na modelech.
>
> Hawking a Mlodinow opakují Kantovu filosofickou chybu, která spočívá v tom, že se z faktu, že k poznání světa potřebujeme mysl, vyvozuje závěr, že neexistuje žádná skutečnost, která by byla nezávislá na myslích a na modelech, které vytvářejí. Astronomie, kosmologie, geologie a biologie nám poskytují spoustu evidence o tom, že lidské mysli jsou relativně nedávným přírůstkem vesmíru a že hvězdy a galaxie nás předcházejí o miliardy let. Mysli jsou potřeba k tomu, aby se vytvořily modely toho, jak vesmír funguje, ale fungování vesmíru nezávisí na relativně nedávných modelech vytvořených lidmi. Vztah mezi myslí, modely a skutečností je důležitým filosofickým problémem, který vzniká v mnoha vědách a současná fyzika sama na něj odpovědět nedokáže,

No, já osobně mám poněkud rozpačitý pocit z toho, jaký krátký proces udělal Thagard s Kantem ... Z tohoto důvodu mi je bližší způsob, kterým se s Hawkingem vypořádává Christopher Norris, profesor filosofie na univerzitě v Cardiffu (*Philosophy Now - http://www.philosophynow.org/issue82/Hawking_contra_Philosophy*):

> Jsou tu údajně nejnovější teorie, ze kterých se při bližším prozkoumání vyklubou repliky minulých koncepcí historie myšlení, které byly kritizovány a nakonec uloženy k ledu. Hawkingova kniha předkládá dvě takové teorie. Jednou je jeho klíčová 'M-teorie', která má co dělat s vícenásobnými rozměry – při posledním počítání jich bylo jedenáct – které

jsou brány jako konstitutivní konečné skutečnosti poza jevy, navzdory tomu, že naše smyslové vjemy jsou omezeny na tři-plus-jeden rozměr našeho běžného časoprostorového světa. Podle tohoto výkladu nemůže existovat jediná, všeobsahující 'Teorie všeho' toho druhu, v jakou doufají optimisté jako Steven Weinberg, můžeme však doufat v celou řadu na míru šitých teorií pro jednotlivé oblasti, které mezi sebou odkazují k povaze a struktuře konečné skutečnosti. Jinou, s tímto úzce související myšlenkou je myšlenka „realismu závislého na modelech" jako přístup, který vytváří prostor (podle ortodoxní kvantové mechaniky) pro účinek pozorování na pozorovanou věc, který si nicméně zachovává patřičný respekt k objektivitě vědecké pravdy.

Tady vykazuje Hawkingův argument všechny znaky nevázaného kličkování mezi různými stanovisky zastávanými různými filosofy od Kanta až do současnosti. Spoustu času věnuje tomu, co se zdá být z velké části bezděčná napodobenina epizod z historie idealistického či kryptoidealistického myšlení, epizod, které vrhnuly dlouhý stín na postkantovskou filosofii vědy. Tento stín stále těžce doléhá i na Hawkingovy dvě ústřední myšlenky M-teorie a realismu závislého na modelech. Obě vypadají jako stvořené k tomu, aby znovu otevřely starý předěl mezi 'noumenální' konečnou skutečností, která je navždy mimo dosah lidského poznání, a říší 'fenomenálních' jevů, na které jsme omezeni faktem našich smyslových a kognitivních limitů. Takže má-li Hawking pravdu, když některým filosofům vyčítá politováníhodné ignorování vědy, pak je tu prostor pro zdvořilé ale rázné *tu quoque*, ať už budeme hovořit o zametání před vlastním prahem či o třísce v oku druhého. Je tomu totiž obvykle tak, že odpor nebo nezájem o filosofii může někdy vést vědce, zvláště ty, kteří mají sklon ke spekulacím, nejenom k objevování Ameriky, ale k objevování něčeho, co ani tou starou dobrou Amerikou není.

Jak jednou napsala Mary Midgley: „Lidé nějak myslet musejí, a nečiní-li tak vědomě a kriticky, vezou se víceméně bezmocně v tom, co jim odkázaly předchozí věky, takže odmítat přemýšlet o filosofii znamená odsuzovat se k uvěznění ve filosofii minulosti."

Jaroslav Peregrin
Filosofický ústav
Akademie věd České Republiky
Jilská 1, 110 00 Praha 1
&
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové
jaroslav.peregrin@uhk.cz